

Jongeren participatie in de herijking van het cultuurbeleid in 's- Hertogenbosch

[Geef de ondertitel van het document op]

Zarra de Laat

Universiteit Utrecht

Taal- en Cultuurstudies

Begeleider: Toine Minnaert

Studentnummer: 3689727

04-11-2013

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
Methode.....	4
1. Wie zijn de Bossche, actieve jongeren?	6
2. Identiteit.....	7
2.1. Identiteit van Den Bosch.....	9
2.1.1. Gemeente.....	9
2.1.2. Jongeren.....	10
2.1.3. Analyse.....	11
2.2. Identiteit in de toekomst	12
2.2.1. Gemeente.....	12
2.2.2. Jongeren.....	12
2.2.3. Analyse.....	13
3. Participatie.....	14
3.1. Wat is het participatieniveau bij de vorming van nieuw beleid?	17
3.1.1. Conferentie en werkateliers.....	17
3.1.2. Facebookgroepen	18
3.1.3. <i>Streetrave</i> en open brief	18
3.1.4. Overhandigen Jongerenmanifest en opzetten Jong Actieoverleg.....	18
3.2. Analyse.....	18
3.2.1. Conferentie en werkateliers.....	18
3.2.2. Facebookgroepen	19
3.2.3. <i>Streetrave</i> en open brief	20
3.2.4. Overhandigen Jongerenmanifest en opzetten Jong Actieoverleg.....	21
4. Conclusie en aanbeveling	22
5. Opmerking van de auteur.....	24
Literatuur.....	25
Bijlagen.....	28
Bijlage 1 – Jongeren	28
Bijlage 2 – Enquête	29

Inleiding

In de stad 's-Hertogenbosch is de gemeente bezig met de herijking van het cultuurbeleid. Naar aanleiding van de bezuinigingen die onder staatssecretaris van cultuur Halbe Zijlstra zijn doorgevoerd, zijn er grote veranderingen zichtbaar op cultureel gebied (Beleidsnota, 10-06-2011). Er is minder geld beschikbaar en het geld dat er nog is, moet op een andere manier ingezet worden ('s-Hertogenbosch.nl, 28 maart 2013). De stad ambieerde om Culturele Hoofdstad 2018 te worden. In een advies van de Sociaal Economische Raad Brabant, *De economische waarde van cultuur; Brabant Culturele Hoofdstad 2018 als diepte-investering* (SER Brabant, juni 2012), wordt wat betreft Culturele Hoofdstad vooral gesproken over grote investeringen en het effect op de economie, maar nauwelijks over de sociale aspecten en het imago van de stad. Het internationale vestigingsklimaat zou met een keuze voor Culturele Hoofdstad versterkt worden. “[...]de nadruk [moet] komen te liggen op het versterken van culturele infrastructuur met bovenregionale betekenis en internationale uitstraling. Als inspirerend voorbeeld verwijzen wij naar de toegevoegde waarde van het Guggenheim-museum voor stad en regio van Bilbao” (SER Brabant, 2012; 5).

Met de ambitie om een project neer te zetten wat eenzelfde effect voor Den Bosch zou gaan hebben als het Guggenheim voor Bilbao heeft, wordt de focus gelegd op de internationale effecten. De Cultuurnota heeft als belangrijke focus de ontwikkelingen wat betreft de prestigieuze projecten rondom het Jheronimus Bosch jaar en Culturele Hoofdstad (Cultuurnota, 2009). Nu is echter Leeuwarden tot Culturele Hoofdstad gekozen en hoeft Den Bosch haar grote ambities voor Culturele Hoofdstad niet meer te verwezelijken. Men is nu op zoek naar een nieuwe visie op het cultuurbeleid. Waar moet de stad zich nu op richten en wie of wat gaat de rol van Culturele Hoofdstad overnemen? Om te zorgen dat de herijking van het cultuurbeleid past bij de wensen van de stad, is het van belang dat er draagvlak onder de bevolking gecreëerd wordt. In een bericht op de website van de gemeente wordt gesteld dat *‘de overheid de laatste jaren ook op zoek [is] naar een nieuwe rolverdeling. Van sturen en regelen, gaan we naar een opvatting met meer accent op de Kracht Van De Stad.’* Om gehoor te geven aan de veranderende rolverdeling heeft de gemeente besloten om voor deze herijking van het cultuurbeleid *‘het culturele veld, de vele makers en inwoners’* uit te nodigen ('s-Hertogenbosch.nl, 28 Maart 2013).

Op 8 april 2013 vond deze conferentie plaats. Verslagen ervan zijn 4 dagen na de conferentie openbaar toegankelijk gemaakt op een Facebookpagina, genaamd *‘Daarom! Wat mensen beweegt in cultuur’*. Deze pagina is opgericht door *‘Cultuur ‘s-Hertogenbosch’* -eveneens actief op Facebook sinds april 2013- om mensen mee te laten praten en betrokken te laten blijven bij de herijking van

cultuurbeleid. Zowel de conferentie als de oprichting van beide Facebookpaginas duiden op een beweging van de gemeente richting de betrokkenen om hun meningen te betrekken in de vorming van een agenda voor een nieuw beleid. Toch leek dit voor een groep jongeren niet voldoende. Op 20 april 2013 werd een *streetrave* georganiseerd.¹ Deze is georganiseerd als demonstratie tegen de *'stelselmatige verarming van jongerencultuur in Den Bosch'* (Kromhout, 2013). De *streetrave* is met een grote hoeveelheid politie, ME en een helikopter tegengehouden. De repressie bevestigde voor de jongeren het idee dat er voor hun cultuur geen ruimte is in de stad. Één van de organisatoren schreef een open brief aan burgemeester Ton Rombouts (CDA). De brief werd ook in het Brabants Dagblad geplaatst. Naar aanleiding hiervan besloot de gemeente ook een bijeenkomst specifiek voor jongeren te organiseren. Op deze bijeenkomst is een manifest aangeboden aan de burgemeester, de wethouder en ambtenaren van cultuur. Omdat er op dat moment iets leefde onder jongeren, is door een aantal van hen het *'Jongeren Actieoverleg'* opgericht (ook te vinden op Facebook). Deze jongerengroep is één van de jongerengroepen die bijeenkomsten organiseert om te brainstormen over 'hoe nu verder'.

Dit is de situatie zoals hij op dit moment, najaar 2013, is. Op dit punt haak ik in met mijn onderzoek. In het beschreven verhaal zijn twee hoofdlijnen te ontdekken, namelijk enerzijds de vorming van een nieuw beleid en nieuwe visie op cultuur en anderzijds de vraag hoe de gemeente jongeren hierin kan betrekken. De vraag die hieruit voortkomt is: *op welke wijze kan de gemeente Den Bosch jongeren betrekken bij het vormen van een nieuwe visie op cultuur?*

Figuur 1, Aanbieden jongeren manifest 27 juni 2013. Foto: Marcus Peters

¹ Dit is een soort demonstratie waarbij onder andere met wagens met *soundsystems* door de stad wordt gereden

Hoe een nieuwe visie vormgegeven kan worden, onderzoek ik aan de hand van het begrip nationale culturele identiteit van cultuurtheoreticus Stuart Hall (1992). Gekeken wordt naar hoe zowel de gemeente als Bossche jongeren denken over de culturele identiteit van de stad en wat zij graag zouden veranderen in de toekomst. Door deze vraag te stellen, zal aan het licht komen of de gemeente en jongeren dezelfde toekomstvisie hebben. Het tweede deel van de vraag, het betrekken van jongeren, oftewel het participatieniveau zal worden bepaald aan de hand van de *'ladder of participation'* van Sherry Arnstein (1969) en theorie over burgerparticipatie van Archong Fung (2004). Beiden worden in de bespreking van de methode verder geïntroduceerd. Wanneer het huidige participatieniveau is vastgesteld, zal ook zichtbaar worden op welke punten er nog iets verbeterd kan worden. Dit bevordert samenwerking, communicatie en wederzijdse tevredenheid over beleidsvorming in de toekomst en maakt organisatie effectiever en innovatiever.

Op wetenschappelijk niveau draagt dit onderzoek bij aan de discussie over culturele identiteit. Hoe wordt identiteit vormgegeven en hoe zien burgers eigenlijk de identiteit van de stad waarin ze wonen? Ook is dit onderzoek een voorbeeld van participatie in de praktijk. Veel onderzoeken over burgerparticipatie zijn normatief, maar in dit onderzoek zal een voorbeeld uit de praktijk onderzocht worden, wat de kennis over dit onderwerp verbreedt.

Deelvragen die aanvullend op de hoofdvraag gesteld worden, zijn:

1. Wie zijn de Bossche, actieve jongeren?
2. Hoe kan een Bossche culturele identiteit beschreven worden?
3. Hoe zouden beide partijen (gemeente en jongeren) een Bossche identiteit willen vormgeven?
4. In hoeverre worden jongeren nu door de gemeente betrokken (wat is het participatieniveau) bij de vorming van nieuw beleid?
5. Wat zou er eventueel verbeterd kunnen worden wat betreft participatie van jongeren in de vorming van een nieuwe visie? Conclusie en aanbevelingen op basis van de antwoorden op de bovengenoemde vragen.

Methode

Voor het beantwoorden van de eerste deelvraag worden beleidsstukken, adviezen en opiniestukken aan een inhoudsanalyse onderworpen. Er wordt gelet op of er in de beleidsstukken van de gemeente een Bossche identiteit geschetst wordt. Er worden vragen gesteld als 'wat komt naar voren als typisch Bosch', 'wat zijn sterke punten van de stad?' 'hoe onderscheidt de stad zich ten opzichte van

andere steden?’ en ‘wat voor *verhalen* en *representaties* worden gebruikt om de identiteit te uiten?’. Ook wordt er ter beantwoording van de eerste deelvraag een gesprek gevoerd met de gemeente. Hoe wordt er nu op de afdeling cultuur gepraat over identiteit en wat vindt men van de huidige veranderingen? Om erachter te komen wat jongeren als Bossche identiteit zien, wordt met verschillende ‘kartrekkers’ binnen het huidige debat over een nieuwe identiteit, een gesprek gevoerd en wordt er in enkele opiniestukken, waaronder de open brief aan de burgemeester en het jongeren manifest, gezocht naar een uiting van identiteit. Ook wordt een online enquête gedaan onder Bossche jongeren die actief zijn in de culturele wereld. Zowel de interviews als de enquête zijn opgesteld volgens de regels van sociaal kwalitatief onderzoek. Er wordt zoveel mogelijk open gelaten en in de interviews wordt vooral de loop van het gesprek gevolgd in plaats van dat er aan een strakke vragenlijst wordt vast gehouden (Bryman, 2008). De vragen die gesteld worden gaan over wat de respondenten vinden van de identiteit van de stad, de mogelijkheid tot participeren, de rol van de gemeente met betrekking tot jongeren en het cultuurbeleid. Ook wordt gevraagd wat zij zelf eventueel zouden willen veranderen of graag zouden zien gebeuren.

De keuze voor cultureel actieve jongeren is een bewuste keus. Wanneer de jongeren actief zijn op cultureel gebied hebben zij voldoende kennis over het onderwerp om er een mening over te vormen, hierdoor kunnen zij vragen wat betreft participatie en jongeren cultuur uit eigen ervaring beantwoorden. Over het benaderen en betrekken van jongeren die weinig tot geen affiniteit of ervaring met culturele evenementen hebben, kan een heel nieuw onderzoek gedaan worden, maar dat valt buiten het doel van dit onderzoek.

Op eenzelfde wijze als informatie verkregen wordt over de identiteit van Den Bosch, wordt de tweede deelvraag beantwoord. Nu wordt er echter gefocust op de richting die er aan het toekomstscenario gegeven wordt en wat de wensen van de gemeente en jongeren zijn. Om de eerste twee deelvragen te beantwoorden, wordt het concept identiteit gedefinieerd aan de hand van de theorie van Stuart Hall (1992). Hij is een cultuur theoreticus die veel heeft geschreven over nationale, culturele identiteit. De begrippen betreffende nationale culturele identiteit zal ik gebruiken voor het behandelen van stedelijke culturele identiteit. Beide zijn geografisch en politieke eenheden die zich tussen vergelijkbare eenheden ook een culturele identiteit moeten aanmeten. Een stedelijke identiteit wordt in dit onderzoek benaderd als een landelijke identiteit, maar dan op kleinere schaal. Aan de hand van deze begripsbepaling wordt er gezocht naar identiteit in de eerder genoemde bronnen.

Voor het beantwoorden van de twee laatste deelvragen, wordt de theorie van Sherry Arnstein (1969) en Archung Fung (2004) als leidraad genomen. Fung is professor *democracy and citizenship* aan *Harvard University* en richt zich op vormen van burgerparticipatie. Arnstein heeft een

meetinstrument ontwikkeld om het niveau van burgerparticipatie vast te kunnen stellen. Beide theoriën worden uitgebreid besproken in de bijbehorende deelvragen. Door middel van een inventarisatie van ervaringen uit de praktijk van zowel jongeren als gemeente, wordt een beeld geschetst van in hoeverre de gemeente nu participatie toestaat en in hoeverre jongeren toegang hebben tot de gemeente. Deze inventarisatie wordt gemaakt aan de hand van vraaggesprekken en een online enquête. Ook deze vragen zijn zo open mogelijk gesteld om een zo breed mogelijke beeld te krijgen en geïnterviewden de ruimte te bieden om alles te vertellen wat ze op dit gebied kwijt willen. Deze praktijkschets wordt geanalyseerd aan de hand van de ‘*ladder of participation*’ van Sherry Arnstein (1969). In hoeverre het al dan niet wenselijk is het participatieniveau hoger te krijgen wordt beantwoord aan de hand van theorie over ‘*empowered participation*’ van Archong Fung (2004).

1. Wie zijn de Bossche, actieve jongeren?

De gemeente zegt in haar cultuurbeleid geen onderscheid te maken tussen verschillende doelgroepen. De enige doelgroep die apart benoemd wordt en waar apart beleid voor wordt gemaakt, is de groep jongeren (interview met Rogier Gerritsen, 2013). Maar wat wordt er verstaan onder ‘jongeren’? Het begrip jongeren is voor vele interpretaties vatbaar en zal specifiek gedefinieerd moeten worden om een antwoord te kunnen geven op de verschillende deelvragen en om een gericht beleid te maken. Iedere doelgroep dient namelijk op een andere manier benaderd te worden en andere communicatie- en marketing strategieën moeten worden toegepast om verschillende doelgroepen daadwerkelijk te bereiken. Ook wanneer het specifiek om samenwerking tussen overheid en burgers gaat, is het van belang dat er onderscheid in doelgroepen gemaakt wordt, zoals blijkt uit de presentatie van Motivaction ‘Actief Burgerschap en Burgerschapstijlen’.

‘De gemeente definieert deze begrippen niet, want ze komen nergens voor in ons beleid. [...] Het zou nogal aanmatigend zijn, als wij een dergelijke grens dachten te kunnen trekken.’ E-mail Rogier Gerritsen, 03-10-2013, over het onderscheid tussen jongeren- en elitaire cultuur

‘Succesvolle implementatie van actief burgerschap kan alleen door integrale samenwerking tussen de verschillende afdelingen van gemeenten en hun maatschappelijke partners. Zij zullen een taal moeten spreken en zich meer rekenschap moeten geven van verschillende typen burgers.’(Motivaction)

In Den Bosch bestaat een goede definitie van het begrip jongeren echter nog niet. Er zijn verschillende instanties die bijvoorbeeld andere leeftijdsgrenzen hanteren, waardoor er miscommunicatie ontstaat. Zo wordt in enkele onderzoeken de leeftijdsgrens geplaatst tussen 12 en

26 en in andere tussen 15 en 25. De oproep van Jong Actieoverleg was bedoeld voor jongeren tot 35 jaar. In bijlage 1 staan ter illustratie van de verwarring rond het begrip, voorbeelden van onderzoeken en instanties die verschillende definities van het begrip jongeren hanteren.

De groep tot 35 jaar blijkt in Den Bosch erg actief te zijn in het meedenken over het herijken van het cultuurbeleid, het bijdragen aan het Jong Actieoverleg en het jongeren manifest. In dit onderzoek wordt deze groep geplaatst onder de noemer 'jongeren'. Echter omdat er in dit onderzoek niet gekeken wordt naar adolescenten (12-18 jaar, zie bijlage 1; Josemans, 2011) en er alleen gefocust wordt op de beweging van jongeren die nu gaande is, zal de definitie van jongeren voor dit specifieke onderzoek wat leeftijd betreft geplaatst worden tussen de 18 en 35 jaar. Dit is ook zoals de groep jongeren die het manifest aanbood aan de gemeente is gedefinieerd in het Brabants Dagblad (27 juni 2013).

2. Identiteit

Het concept identiteit is een begrip dat verschillende interpretatiemogelijkheden heeft. Wat is nu precies een identiteit en hoe komt die tot uiting in een stad? Stuart Hall (1992) beschrijft verschillende opvattingen over identiteit. Zo kan er op een zeer individualistische manier naar identiteit worden gekeken, waarin een identiteit als karakteristiek en praktisch onveranderlijk wordt gezien.

This entails the radically disturbing recognition that it is only through the relation to the Other, the relation to what it is not, to precisely what it lacks, to what has been called its constitutive outside that the 'positive' meaning of any term - and thus its 'identity' - can be constructed (Derrida, 1981; Laclau, 1990; Butler, 1993). In: Hall en Du Gay; 4/5)

Wanneer er echter meer naar sociale factoren gekeken wordt, staat centraal dat de omgeving een vormende rol speelt in het creëren van identiteit. In de postmoderne visie tot slot, wordt identiteit

It follows that a nation is not only a political entity but something which produces meanings - a system of cultural representation. (Hall, 1992; 612)

beschouwd als constant onderhevig aan representaties in culturele systemen; een identiteit is niet aangeboren, maar wordt gevormd en getransformeerd door representaties en verhalen (Hall, 1992:597/598 & 612). Representaties

kunnen in deze context gezien worden als weergaves of verbeeldingen van de sociale werkelijkheid. De identiteit wordt *geconstrueerd* door deze representaties en wordt zo een culturele constructie

(Burke, 2009:113, Hall&Du Gay, 1996:15). Hall beschrijft identiteiten volgens een post-moderne visie. Zo stelt hij dat identiteiten worden gevormd in relatie tot 'het andere' en tot 'wat er ontbreekt'. De identiteit wordt gevormd door een proces van uitsluiting. Wat is het niet? Pas hierna kan ook een positieve betekenis duidelijk worden, namelijk wat er overblijft, wat is het dan wel? (Hall en du Gay, 1996: 4/5). Op dit punt wordt ook de bestaande homogeniteit en eenheid zichtbaar. Deze eenheid is hierdoor een samenhang tussen het psychologische, individuele aspect en het sociale veld er omheen (Hall en Du Gay:7). Binnen deze post-moderne visie komen nationale culturele identiteiten aan bod. Culturele instituties, symbolen en representaties maken hier deel van uit. Cultuur geeft door middel van verhalen, beelden en gedeelde herinneringen betekenissen aan een natie, in dit geval een stad, en zorgt hiermee voor het construeren van identiteiten (Hall,1992:613). Hall grijpt terug op Benedict Anderson's begrip *imagined communities*. Hiermee wil hij zeggen dat een belangrijk aspect aan het idee van een nationale identiteit het gevoel van *common sense* is. Deze gezamenlijke denkwijze wordt gevormd door representaties.

Deze definiëring van identiteit is zo nog niet heel concreet. Om een beter idee te krijgen van hoe de door Hall beschreven identiteit gezien kan worden, wordt de algemene omschrijving nu toegepast op de specifieke casus van dit onderzoek, de stad. In het geval van een stedelijke identiteit -die ik zoals eerder genoemd heb afgeleid van de nationale identiteit waarover Hall spreekt- zou volgens Hall (1992) in eerste instantie gekeken moeten worden naar wat er in de omgeving is, wat zijn de identiteiten van andere steden? En wat zijn 'wij', de stad in kwestie, niet? Hoe kan de stad in kwestie zich onderscheiden ten opzichte van de andere identiteiten? Wat hebben omliggende steden wel en wat niet? En hoe kunnen 'wij' met wat we wél hebben, een culturele, herkenbare eenheid construeren, waar bevolking zich in herkent en die uniek is voor de stad? Door deze vragen te stellen, wordt duidelijk dat de identiteit gevormd wordt door hoe de omgeving van de stad is, maar dat ook het psychologische, individuele meespeelt. Waar herkent de burger zich in, wat is het gezamenlijke gedachtegoed en met welke representaties kan dat geuit worden? Wanneer duidelijk is wat (er in) een stad is wat andere steden niet zijn, kan door middel van hierbij horende representaties en verhalen een gezamenlijk gedachtegoed gecreëerd worden, die een basis vormt voor de stedelijke identiteit.

Deze manier van identiteit creëren zal later gebruikt worden om de gedachte van jongeren en gemeente samen te brengen in hoe de nieuwe visie vorm gegeven kan worden. Door jongeren te betrekken in het denken over een nieuwe visie en culturele identiteit, kan deze niet alleen 'naar buiten' communiceren, maar wordt deze binnen de stadsgrenzen ook breed gedragen, zoals de gemeente dat graag zegt te zien.

2.1. Identiteit van Den Bosch

Wat opvalt in het adviesrapport van SER is de formulering van zinnen als *‘Brabant wil topkennis- en innovatieregio zijn in Europa en dat vraagt een vergelijkbare focus en ambitieniveau op cultuurgebied.’*(SER Brabant, 2012:5). Dit duidt niet op een vaststaande identiteit, maar op een zoektocht naar hoe cultuur ingezet kan worden als representatie van de regio. Maar wat is nu eigenlijk typisch Den Bosch, nu de hoge, internationale ambities van Culturele Hoofdstad niet langer relevant zijn?

2.1.1. Gemeente

Uit een gesprek met Rogier Gerritsen, beleidsambtenaar van de afdeling Cultuur in Den Bosch (26 september 2013) bleek dat Den Bosch geen specifieke keuze maakt op dit gebied. Er is niet een vaststaande identiteit, zoals bijvoorbeeld Eindhoven wel heel duidelijk heeft als designstad. Wel sluit Gerritsen zich aan bij de bevindingen van de Cultuurkaart 's-Hertogenbosch en Atlas voor Gemeenten (Marlet, 2012; Marlet, Ponds en van Woerkens, 2012) waarin Bossche kenmerken als het erfgoed en de combinatie van de Bourgondische en de culinaire evenementen benadrukt worden. Tevens stelt hij dat Den Bosch een verscheidenheid aan podia heeft, waarin muziek in mindere mate vertegenwoordigd is dan theater. Gerritsen zou, in tegenstelling tot wat in de Cultuurnota staat, Den Bosch geen theaterstad noemen. Hoewel in de Cultuurnota (2009:11) gesteld wordt dat Den Bosch met name een theatermakersstad is en de stad niet landelijk onderscheidend is met een podiumfunctie op zich, is er vanuit City Marketing nu wel een campagne opgezet om Den Bosch te profileren als podiumstad. Omdat City Marketing de verscheidenheid aan podia als unieke culturele kracht van de stad ziet, willen zij landelijke bekendheid verwerven als ‘podiumstad’. In het NRC Handelsblad zijn verschillende ‘Den Bosch Podiumstad’-bijlagen geweest en ook de posters met ‘Den Bosch Podiumstad’ zijn overal te vinden. Gerritsen zelf staat echter meer achter een identiteit als ‘Compleet Cultureel’, omdat in zijn ogen in Den Bosch allerlei soorten cultuur vertegenwoordigd worden.

Opmerkelijk: in de cultuurnota wordt gesteld dat ‘een accent op het productieklimaat’ gelegd wordt en dat de stad met een podiumfunctie op zich niet landelijk onderscheidend is (Cultuurnota, 2009:11), maar ondertussen wordt wel het Brabants Productiehuis gesloten en is er een campagne bezig voor ‘Den Bosch Podiumstad’

Wat Gerritsen niet heeft genoemd als identiteit van de stad, maar wat in de Cultuurnota (2009:5) wel expliciet genoemd wordt als ‘symbool’, oftewel representatie, van de stad is Jheronimus Bosch. In de cultuurnota wordt

gesteld dat de kwaliteiten van de schilder het uitgangspunt vormen voor het cultuurbeleid in Den Bosch. Zowel zichtbare historie als eigentijdse cultuur zijn van belang voor de stad. Dit eigentijdse moet een steeds grotere rol gaan spelen, want de stad wil 'af van het eenzijdige beeld dat we alleen maar goed zijn in cultuurhistorie, hoe trots we daar ook op zijn' (Cultuurnota, 2009:7). Waar de Atlas voor Gemeenten (Marlet, 2012) en de Cultuurnota op overeenkomen, is dat erfgoed een sterk punt is aan de stad Den Bosch. De stad vindt de combinatie erfgoed en kunst belangrijk, maar betreft dit niet in het cultuurbeleid, er is een apart beleid voor erfgoed (Cultuurnota 2009:12).

In het kort kan gesteld worden dat de aspecten die door verschillende kanalen van de gemeente het meest genoemd worden als identiteit van Den Bosch, erfgoed, podia, bourgondisch en Jheronimus Bosch zijn.

2.1.2. Jongeren

Om de mening van jongeren te peilen, zijn gesprekken gevoerd met twee kartrekkers van het Jong Actieoverleg, zij zijn in deze de vertegenwoordigers van de jongeren. Ook is er een online enquête verspreid onder jongeren die actief zijn op het gebied van cultuur.

Woorden die in de onder jongeren afgenomen enquête regelmatig terugkomen wat betreft identiteit en unieke eigenschappen van de stad zijn 'gezelligheid', 'kleinschaligheid' en 'Bourgondisch', wat niet per se duidt op een sterk, typisch Bossche identiteit. Het zijn algemene termen en specificeren niet een culturele identiteit. Een ander terugkerend aspect wat betreft identiteit is dat de stad gericht zou zijn op 'babyboomers met geld'. 'Oudbollig' en 'decadent' worden ook genoemd. Ook in de open brief aan burgemeester Rombouts komt naar voren dat jongeren de stad steeds meer als een 'haute culture' stad zien. Dit is echter maar een deel van de meningen die er zijn wat betreft de identiteit van Den Bosch. Meggy Althuisen, een van de kartrekkers van Jong Actieoverleg en voorheen werkzaam bij Typisch Den Bosch, noemt als een van de sterke kanten van de stad haar ligging. Dit heeft in eerste instantie niks met cultuur te maken, hoewel in de beantwoording van de vraag hoe de identiteit vormgegeven moet worden, hier nog wel naar terug verwezen zal worden. Althuisen noemt hiermee wel een punt dat uniek is. Wat Den Bosch heeft, is een centrale ligging. Zowel voor de randstad als voor het Zuiden des lands is de stad goed bereikbaar, aldus Althuisen. Dit is volgens haar de kracht van de stad. Ook door de jongeren in de enquête wordt dit enkele keren genoemd.

Uit het gesprek met Noël Josemans komt naar voren dat hij vooral het idee van Den Bosch Podiumstad niet serieus neemt. Hij maakt duidelijk het onderscheid tussen City Marketing en cultuurbeleid. 'Den Bosch kan wel geprofileerd worden als podiumstad, maar ondertussen kan de

gemeente niet eens een knoop doorhakken over een nieuw theater', aldus Josemans.

Deze identiteitsschets is een stuk minder solide dan hoe daarvoor de identiteit werd neergezet door verschillende kanalen van de gemeente. Uit de analyse zal blijken hoe dit verschil te verklaren is.

2.1.3. Analyse

Duidelijk is dat er niet echt een consensus bestaat onder jongeren over wat Den Bosch nu precies voor stad is. Er is ontevredenheid over het ontbreken van geschikte jongeren cultuur. Het culturele aanbod dat er is, lijkt enkel geschikt te zijn voor een jongere doelgroep (K2, 2011). De gesproken jongeren lijken niet één idee te hebben over wat de Bossche identiteit is. Hoewel de jongeren in dit onderzoek aangesproken worden als één doelgroep, is dit eigenlijk niet wenselijk en werkbaar (Josemans, 2011; Motivaction). Omdat er een groot leeftijdsverschil zit in de groep en ze zeer uiteenlopende culturele interesses hebben, is het ook onwaarschijnlijk dat er een samenhangend beeld geschetst wordt door deze diverse groep.

Echter ook de gemeente heeft geen eenduidig beeld van de identiteit van de eigen stad. In de cultuurnota komen andere zaken naar voren dan wat de vertegenwoordiger van afdeling cultuur, Rogier Gerritsen, vertelde. Deze discrepantie kan wellicht verklaard worden door het feit dat de cultuurnota is geschreven in aanloop naar Culturele Hoofdstad en Gerritsen in zijn mening al de herorientatie op het cultuurbeleid laat meewegen. Echter ook in de herorientatie maakt de stad geen eenduidige keuze en is er niet één kracht die benadrukt wordt. Vanuit de gemeente is er het idee van Compleet Cultureel, wat volgens de definitie van Hall (1992) onhaalbaar is, want op die manier wordt geen onderscheid gemaakt ten opzicht van andere steden. Er wordt niet gewerkt aan iets wat in de omgeving niet, maar in Den Bosch wel is. Er kan geen richting gekozen worden waaromtrent de verhalen en representaties geconstrueerd kunnen worden, om een gezamenlijk gedachtegoed te creëren.

Duidelijk uit deze analyse blijkt dat de jongeren en de gemeente geen eenduidig beeld hebben over de identiteit van de stad. Wellicht is deze discrepantie te verklaren door het feit dat de jongeren op zich geen homogene groep zijn en hierdoor een zeer gevarieerd beeld hebben. Echter ook de gemeente spreekt verschillende ideeën over identiteit uit, maar dit verschil kan ook komen door het verschil in tijd tussen geraadpleegde bronnen. Wat uit de verschillende ideeën blijkt, is dat een heroriëntatie zeker op zijn plaats is, om door middel van breed gedragen verhalen, een *common sense*, een eenduidige identiteit te construeren. De eerstvolgende stap in die richting is achterhalen wat beide partijen willen. Hierna kan gekeken worden hoe jongeren nu betrokken worden en hoe dat eventueel kan verbeteren om een eenduidig, geheroriënteerd beeld van de culturele identiteit van

Den Bosch te krijgen.

2.2. Identiteit in de toekomst

2.2.1. Gemeente

Ter herijking van het cultuurbeleid heeft de gemeente een conferentie met daaropvolgend werkateliers georganiseerd om een beeld te krijgen van de wensen van *'het culturele veld, de vele makers en inwoners'*. De gemeente is in deze kwestie degene die de vraag stelt. Hoe zouden jullie, burgers, graag zien dat het cultuurbeleid, dat met name gericht was op JB500 en Culturele Hoofdstad 2018, herzien wordt? Uit het gesprek met Rogier Gerritsen bleek dat Den Bosch zich ook in de toekomst in ieder geval wil profileren als podiumstad. Verder staan onderwerpen als bezuinigingen, draagvlak en ondernemerschap centraal. Hierin is de gemeente zoekend. Met de twee laatstgenoemde hoofdthema's wordt de indruk gewekt dat er ruimte is voor inbreng, dat de gemeente zoekt naar een breed gesteund beleid en initiatieven uit de bevolking. Later in dit onderzoek wordt teruggekomen op de vraag of dit, in navolging op de duidelijk aanwezige intentie, ook daadwerkelijk geboden wordt.

2.2.2. Jongeren

De jongeren achter de groep Jong Actieoverleg hebben een duidelijke agenda wat betreft de Bossche identiteit. In het manifest voor de Ruimte wordt gesproken over zowel fysieke als online ruimte om initiatieven te kunnen uitvoeren. Er wordt gevraagd om ruimte in de 'mindset' en een mogelijkheid voor een groot netwerk tussen jongeren, ondernemers en (overheids)instanties. Op deze manier kan Den Bosch bruisen (Jongeren Manifest, 2013). Ook uit het werkatelier 'jongeren en culturele instelling, nieuwe generatie' (notulen, 22 mei 2013), blijkt de wens om ruimte, flexibiliteit en netwerk. Tevens blijkt uit de enquête dat jongeren vooral verlangen naar een bruisendere stad, minder bureaucratie en meer mogelijkheden. Hiermee noemen de jongeren een onderscheidend punt wat betreft identiteit. Wat Den Bosch namelijk niet heeft, wat omliggende steden wel hebben, is een universiteit die

'Meer jongeren in de stad die kleine, experimentele festivals, voorstellingen, optredens, exposities organiseren. Den Bosch moet niet concurreren in de grote evenementen (Eindhoven en Utrecht winnen toch) maar moet de broedplaats zijn van Nederland waar de nieuwe kleine en toffe dingen ontstaan.'

Antwoord in enquête op de vraag hoe cultureel Den Bosch er in jouw ideale toekomstscenario uit ziet.

jonge mensen voor langere tijd aan een stad bindt. Dit binden moet dus op een andere manier gebeuren, zo stelt Josemans. Volgens hem kan dat door een groot, gemengd netwerk, waarbinnen veel mogelijk is en waar ook instellingen aan mee moeten werken. Zo noemt hij als voorbeeld het Stedelijk Museum in Amsterdam, dat veel projecten met jongen en studenten doet. Anders gezegd: wat jongeren graag als het 'eigene' van Den Bosch zouden zien, is eens stad vol mogelijkheden waar jongeren speciaal naar toe komen om hun projecten te realiseren.

2.2.3. Analyse

De wens van jongeren om ruimte en mogelijkheden op zich draagt niet bij aan de identiteitsvorming van de stad, maar wanneer hier de het standpunt van Meggy Althuizen bijgehaald wordt, blijkt ineens dat dit wel degelijk kan zorgen voor een deel van de identiteit. Den Bosch kan namelijk bruisend *centrum* worden voor creatievelingen, omdat zij van daaruit makkelijk in bijvoorbeeld de Randstad of Eindhoven kunnen komen. Gecombineerd met hierboven genoemde kenmerken van de stad, wordt het een creatief centrum, maar met wat betreft woon- of werkplek de voordelen van het knusse en gezellige van historisch Den Bosch -zie hier tevens de combinatie met erfgoed en Jheronimus Bosch! In deze combinatie schuilt een unieke identiteit, Den Bosch kan zich profileren als bourgondische, historische stad, want dat is het; en tegelijkertijd kan het aan de wens van jongeren tegemoet komen door een flexibel beleid te voeren wat betreft ruimte, mogelijkheden te creëren en daarmee aantrekkelijk te worden voor jonge, ondernemende creatievelingen vanuit het hele land. Hiermee wordt uiteindelijk de wens van Rogier Gerritsen in vervulling gebracht, om een Compleet Cultureel Den Bosch neer te zetten. In dit geval is het Compleet echter gedefinieerd als een combinatie tussen historie en bruisende flexibiliteit, in plaats van dat er een vage wens is om van alles een beetje te hebben.

Een van de opties die Althuizen noemt om dit te bereiken, is door het creëren van ruimte, zoals ook in het manifest naar voren komt. Wat volgens haar van groot belang is, is het creëren van flex-plekken, waar mensen voor korte tijd of eenmalig kunnen werken. Dit kan in de vorm van ateliers, maar ook meer cafés met wifi kunnen hieraan bijdragen. Een digitale ruimte met een overzicht van beschikbare plekken, activiteiten en initiatieven zou hierbij ook helpen. In de enquête worden tevens opties genoemd als het openen van makkelijke overnachtingsplekken en/of jeughostels.

Wat hieruit blijkt is dat jongeren zelf vol ideeën zitten over hoe de stad en bruisend cultureel centrum kan worden. In het onderzoek van Noël Josemans (2013) is als bijlage een compleet overzicht van alle initiatieven die jongeren hebben opgezet of proberen op te zetten. Wanneer de gemeente hen de ruimte geeft en laat participeren, kan een nieuwe identiteit geconstrueerd worden die ook door de brede groep jongeren gedragen wordt. Hoe deze participatie op een verantwoorde, effectieve manier neergezet kan worden, zal blijken uit het volgende hoofdstuk.

3. Participatie

In de troonrede die op Prinsjesdag 2013 door Koning Willem-Alexander is voorgelezen, werd genoemd dat de verzorgingsstaat plaats moet maken voor de participatiesamenleving. Ook in het bericht op de website van de gemeente Den Bosch wordt genoemd dat de gemeente zoekend is naar een nieuwe rolverdeling tussen overheid en burger ('s-Hertogenbosch.nl, 28 maart 2013). En het volledige rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP), genaamd *Een beroep op de burger*, uit 2012 is gericht op in hoeverre de verantwoordelijkheid van de overheid naar de burger kan

verplaatsen. Wat betreft cultuur wordt er gesteld dat de overheid meer gaat verwachten van cultureel ondernemerschap. De beleidswijzigingen van kabinet-Rutte I zijn reeds in dit rapport verwerkt. 'Meer ruimte geven aan de samenleving en het particulier initiatief' en 'de overheidsbemoeienis beperken' zijn hier twee voorbeelden van (SCP, 2012:249). De Raad voor Cultuur noemde in 2007 zelfs democratisch *empowerment* als mogelijkheid voor de culturele sector. Dit wordt in het rapport van het SCP (2012:17) uitgelegd als het door de overheid helpen van de burger om zijn eigen weg te vinden.

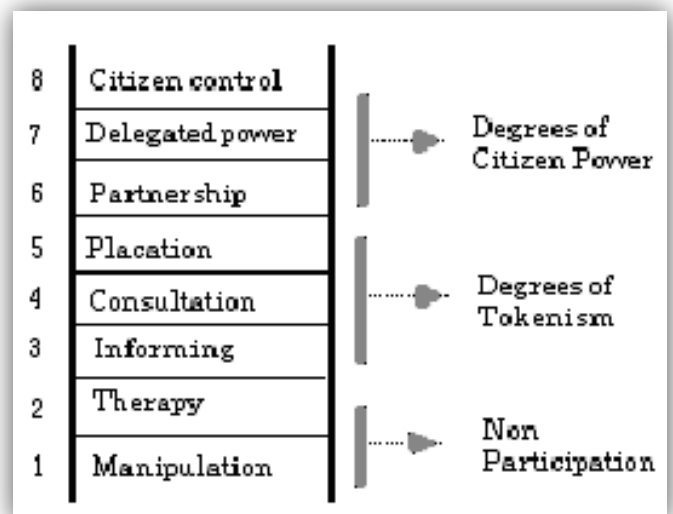
Volgens professor 'democracy and citizenship' van Universiteit Harvard Archong Fung (2004:4), is *empowered participation* de manier om publieke organen responsiever, eerlijker, innovatiever en effectiever te maken. Wanneer burgers meer ruimte krijgen om hun eigen beslissingen te maken, zullen zij gemotiveerder zijn bij te dragen aan oplossingen voor problemen in hun directe omgeving. Ook hebben betrokkenen vaak goede kennis van wat er gaande is en is deze kennis beter toe te passen voor een nieuw beleid dan dat van gecentraliseerde organen (Fung:5). De manier waarop Fung voorstelt deze *empowered participation* vorm te geven, is door middel van *accountable autonomy*, oftewel lokale autonomie met verantwoording naar een centraal orgaan. Dit

principe rust op twee peilers: support en verantwoording tussen lokale en centrale organen. De lokale organen leggen verantwoording af aan de centrale organen en kunnen hun plannen uitvoeren met (financiële) steun van de centrale organen. Wanneer de plannen niet goed worden uitgevoerd, kunnen de centrale organen de lokale weer tot de orde roepen (Fung:6-8). Fung werkt in zijn boek *Empowered Participation; reinventing urban democracy* precies uit hoe dit principe in zijn werk gaat, wat de voorwaarden en wat de valkuilen en de bijpassende oplossingen zijn. De vraag die gesteld moet worden is tot welk niveau lokale organen of burgers ruimte of macht krijgen van centrale organen om de eigen ideeën door te voeren. Dit noem ik geïnstitutionaliseerde participatie. Hier tegenover staat niet-geïnstitutionaliseerde participatie, waaronder onder anderen demonstreren en internet activisme valt (Marien et al. 2010:187).

Sherry Arnstein (1969:216) stelt dat het proces van geïnstitutionaliseerde burger participatie op zich iets wezenlijk anders is dan ook daadwerkelijk *invloed* hebben op de uitkomst van dat proces. Participatie zonder verdeling van macht is volgens haar slechts een ‘frustrerend proces voor de machtelozen’, terwijl de machthebbers hierdoor wel mogen zeggen dat ze alle kanten in overweging hebben genomen (Arnstein:216). Om onderscheid te maken tussen de verschillende niveaus en de uitkomsten van participatie, heeft Arnstein een ladder met 8 niveaus ontwikkeld om te kunnen analyseren op welk niveau participatie plaatsvindt. Om het participatie in Den Bosch te kunnen plaatsen, wordt nu eerst het basis idee van de ladder beschreven.

In het onderste niveau, *manipulatie*, wordt burgerparticipatie als pr-praatje van machthebbers gebruikt, maar hebben de burgers zelf, buiten deel te nemen aan groepsgesprekken en dergelijke waarin ze niet volledig geïnformeerd worden, niks te zeggen.

De machthebbers gebruiken burgers meer ter ondersteuning van de eigen standpunten. Het tweede niveau, *therapie*, wordt door Arnstein oneerlijk en arrogant genoemd. Dit omdat de machthebbers machteloosheid als ziekte beschouwen en de participatie een verkapt vorm van groepstherapie is. Het derde niveau, *informereren*, is een belangrijke stap richting legitieme burgerparticipatie. Goed geïnformeerde burgers zijn hiervoor een vereiste. Echter, het komt vaak voor dat de informatie alleen maar van de machthebbers naar burgers gaat, dat er geen ruimte is voor feedback en burgers uiteindelijk niks te zeggen hebben. *Consultatie* is de volgende stap. Hierbij worden burgers

Voorbeeld bij consultatie.

Arnstein geeft een voorbeeld van consultatie -waarbij specifiek naar iets gevraagd wordt- dat te vergelijken is met het eerder genoemde onderzoek van K2 (2011). Onderzocht werd of er vraag was naar een jeugdcentrum, maar wanneer dit niet genoemd wordt in de interviews, is de kans groot dat respondenten hier zelf niet opkomen. Bovendien weten zij niet in welke vorm er dan een jeugdcentrum zou komen en de term jeugdcentrum op zich heeft vaak nogal een kinderachtige bijklank, waardoor jongeren niet snel zullen zeggen dat ze dat missen.

uitgenodigd om hun mening te laten horen. Dit biedt echter geen garantie dat er ook daadwerkelijk iets met deze meningen wordt gedaan. Bovendien weten burgers vaak niet wat de mogelijkheden zijn en durven hierom niet hun volledige mening te geven. Ook is er kans dat er specifiek naar iets gevraagd wordt, wat voor burgers wellicht helemaal niet relevant is. Pas in niveau vijf, *tevredenstelling* (vrij vertaald), gaat er een vorm van daadwerkelijke invloed optreden, maar nog steeds worden, net als bij de twee niveaus hiervoor, de burgers als ongedefinieerde massa gezien (*tokenism*). In dit niveau mogen burgers echter wel deelnemen in vergaderingen voor lokale, publieke beleidsvorming. Vaak echter zodanig ondervertegenwoordigd dat de zogenaamde

machthebbers het makkelijk van ze kunnen winnen wanneer het op stemmen aankomt. In niveau zes, *partnerschap*, is de macht verdeeld. In veel gevallen is dit echter, zoals Arnstein opmerkt, omdat burgers erg ontevreden waren en een deel van de macht hebben opgeëist. Slechts zelden neemt de stad hiertoe het initiatief. Volgens Arnstein is dit omdat degene met macht, deze macht ook graag zelf behouden. Wanneer burgers in sommige zaken of beslissingen de overhand krijgen op de officiële autoriteiten, heet dit *gedelegeerde macht*. Burgers hebben op dit niveau zodanig veel te zeggen dat de machthebbers verantwoording aan hen af hebben te leggen wanneer het gaat om grote beslissingen. Zij dienen het overlegproces te starten. Burgers regelen zelf vaak de uitvoering van een plan, via hun eigen netwerk en met hun eigen capaciteiten. De officiële machthebbers hebben wel nog steeds het vetorecht en er dient overleg met hen te zijn. Burgers moeten verantwoording aan hen afleggen. In het hoogste niveau van participatie, *burger heerschappij*, hebben burgers het over bepaalde aspecten in hun buurt voor het zeggen. Zo worden lokale organen, zoals bijvoorbeeld scholen door burgers bestuurd, omdat zij het beste weten wat er speelt en wat er nodig is. Kijkend naar Fung's *empowered participation* door middel van *accountable autonomy* zouden deze laatste twee niveaus wenselijk zijn voor het optimaal benutten van burgerkennis en -initiatieven. Dit heeft als voordeel dat het bestuur, zoals gezegd, responsiever, eerlijker, innovatiever en effectiever wordt. Wat betreft cultuur zijn vooral de laatste twee voordelen, innovatie en effectiviteit, van groot belang om een bruisende cultuurstad te worden. Door middel van innovatie kan onderscheid gemaakt worden ten opzichte van andere steden en kan

de eigen identiteit versterkt worden. En in tijden van de bezuinigingen op cultuur is effectiviteit in de cultuur ook erg gewenst ('s-hertogenbosch.nl, 28 maart 2013; den bosch, SCP, 2012; de Volkskrant, 27 juni 2011).

3.1. Wat is het participatieniveau bij de vorming van nieuw beleid?

In het beantwoorden van deze vraag wordt er gekeken in hoeverre de gemeente jongeren betreft bij het herijken van het beleid. Dit gaat dus niet om wat jongeren zelf aan (cultuur)participatie doen. Zoals gezegd is Den Bosch bezig met de herijking van haar cultuurbeleid en heeft wethouder Jeroen Weyers aangegeven dit samen met *'het culturele veld, de vele makers en inwoners'* te willen doen ('s-Hertogenbosch, 28 maart 2013). Maar wat is er nu daadwerkelijk gaande en in welke tree van Arnsteins ladder kan dit geplaatst worden? Allereerst wordt een overzicht van de feitelijke gebeurtenissen gegeven, waarna zal worden geanalyseerd wat dit inhoudelijk precies betekent.

3.1.1. Conferentie en werkateliers

Figuur 1, vrij 4 OKT IN HET PODIUM bij SOLOS: Het -CONCEPT VAN DE AGENDA VOOR DE TOEKOMST GEMEENTELIJK CULTURBELEID - wordt door afdeling cultuur van de gemeente Den Bosch, onder leiding van Rogier Gerritsen en Annelot Tijs, voor bespreking voorgelegd aan jonge mensen voordat het concept in november in het college van burgemeester en wethouders gepresenteerd wordt.

In het bericht van 28 maart 2013 op de website van de gemeente, wordt opgeroepen om op een conferentie die zal plaatsvinden op 8 april te praten over de herziening van het cultuurbeleid. Volgens Rogier Gerritsen zijn hier ongeveer hondervijftig man aanwezig uit de gehele culturele sector. Naar aanleiding van deze conferentie zijn verschillende werkateliers met verschillende thema's georganiseerd om per thema nog eens beter naar het huidige beleid en eventuele vernieuwingen te kijken. Uit deze werkateliers is een concept agenda gemaakt en deze is op 4 oktober voorgelegd aan verschillende jongeren in Den Bosch.

3.1.2. Facebookgroepen

Na de conferentie op 8 april zijn er verschillende Facebookgroepen in het leven geroepen. Zowel vanuit de gemeente als vanuit de jongeren zijn deze groepen opgericht. De gemeente heeft als doel burgers te betrekken en mee te laten praten over het vormen van een agenda voor de toekomst (beschrijving op Daarom!, Facebookgroep). Ook Facebookgroepen Jong Actieoverleg en De Ruimte zijn opgericht om mee te denken en praten en een netwerk op te richten. Deze groepen zijn echter niet vanuit de gemeente, maar door jongeren opgericht. Volgens de beschrijving van Jong Actieoverleg is *'Deze pagina (is) om interne mededelingen te doen en te overleggen. Externe communicatie wordt gevoerd via de Facebook pagina van 'De Ruimte'.*(Jong Actieoverleg)

3.1.3. Streetrave en open brief

Hoewel veel mensen dit niet als vorm van participatie zullen zien, behoren de *streetrave* en andere vormen van demonstratie wel degelijk tot burgerparticipatie. Het is een manier om de mening van een groep kenbaar te maken (Marien et al., 2010). De open brief die naar aanleiding van het verbod op de rave werd geschreven, is eveneens een manier om een mening te laten horen en om aandacht te vestigen op een thema. Hier kwam de reactie van de burgemeester op om met de jongeren in gesprek te gaan (Van Lith, 2013, Josemans, 2013).

3.1.4. Overhandigen Jongerenmanifest en opzetten Jong Actieoverleg

Door de reactie van de gemeente op de open brief van Jochem Kromhout (2013) werd het mogelijk een manifest, geschreven door een groep jongeren, aan de gemeente te overhandigen. Dit was een directe ontmoeting tussen jongeren en gemeente, waarbij de jongeren hen op papier hun wensen konden overhandigen. Het Jong Actieoverleg is een groep die van binnenuit probeert initiatieven te realiseren en een netwerk te creëren van jonge creatieve ondernemers. Zij organiseren ook bijeenkomsten. Bij de eerste bijeenkomst was wethouder Jeroen Weyers aanwezig, bij latere bijeenkomsten zijn geen vertegenwoordigers van de gemeente meer geweest. Zij zijn via de Facebookgroepen uitgenodigd.

3.2. Analyse

3.2.1. Conferentie en werkateliers

De conferentie die de gemeente heeft geïnitieerd om de meningen van betrokkenen te horen wat betreft de herijking van het cultuurbeleid, is een voorbeeld van de vierde tree van Arnsteins 'ladder of participation'; *consultatie*. De meest voorkomende manieren hiervoor zijn enquêtes en publieke

bijeenkomsten, zoals de conferentie op 8 april. Dit is volgens Arnstein een goede stap richting participatie, maar wanneer er slechts om de mening van burgers wordt gevraagd, zonder verdere vorm van participatie, blijft het volgens haar een *'window-dressing ritual'*, oftewel een uithangbord om te laten zien hoe goed men bezig is. Er is geen controle op of de verkondigde meningen van de burgers wel worden betrokken in het formuleren van en nieuw beleid (Arnstein, 1969: 219). Echter naar aanleiding van deze conferentie zijn er werkateliers georganiseerd en is de agenda die daaruit voortkwam, ter bespreking voorgelegd aan een groep jongeren. Omdat deze besprekingen daadwerkelijk een vorm van samenwerking zijn en de betrokkenen hun oordeel kunnen vellen over de uitkomsten, zou dit ook onder tree zes, *partnerschap*, gerekend mogen worden. Zoals Arnstein zegt, is in de meeste gevallen van *partnerschap* de gedeelde macht afgedwongen, in plaats van gegeven. Ook hier is dat het geval. In de meeste gevallen wordt dit *partnerschap* gerealiseerd in samenwerking met een aantal burger vertegenwoordigers (Arnstein:221/222), in dit geval zijn deze vertegenwoordigers afgezanten uit de culturele wereld en de jongeren die een grote rol spelen in Jong Actieoverleg.

3.2.2. Facebookgroepen

Wat betreft hun plaatsing op de *'ladder of participation'* moeten de Facebook groepen van de gemeente en van de jongeren apart worden behandeld. Zij hebben namelijk beide een andere functie en vervullen een andere rol. De Facebook groepen van de gemeenten 'Cultuur 's-Hertogenbosch' en 'Daarom! Wat mensen beweegt in cultuur' behoren tot de derde tree, *informer*. Er is weliswaar een beleidsmedewerker van de gemeente die de Facebook groepen beheert en vragen en opmerkingen beantwoordt, maar de afwikkeling van zaken binnen de gemeente is niet transparant. In principe is dit een eenzijdig medium, waarmee de gemeente burgers kan informeren en ze wellicht betrokken kan maken. Er hoeft echter niks met de respons op van burgers gedaan te worden, dit kan gewoon voor kennisgeving aangenomen worden. In de tijd dat Arnstein haar artikel schreef, bestond internet, en daarmee ook Facebook, nog niet, zij noemt echter wel nieuws media, pamfletten, posters en antwoorden op vragen als voorbeelden van eenzijdige communicatie (Arnstein: 219). Waarom deze Facebook groepen onder eenzijdige communicatie wordt gerekend, terwijl er wel een vorm van interactie plaatsvindt, is omdat voor de burger niet duidelijk is wie er achter deze groepen zit en of er vervolgens binnen de gemeente ook iets met de berichten gebeurt. Oftewel; of ze wel op plek van bestemming aankomen. Wat wel gezegd moet worden, is dat door middel van deze Facebook groepen een brug wordt gelegd tussen overheid en burger. Michael Lipsky (2010:xvii) stelt in zijn boek *Streetlevel Bureaucracy*, dat er een gat is tussen geschreven beleid en beleid in de praktijk en hiervoor noemt David Laws van Universiteit van

Amsterdam in zijn lezingen de term *'policy sandwich'*. Hij schets hiermee een beeld van overheid en burgers, waartussen een zogenaamde *'streetlevel bureaucrat'* (SLB) zit, die dit gat zou moeten dichten (Laws, 10/03/2013, Lipsky, 2010). Lipsky (2010:3) omschrijft de SLB als *'public service workers who interact directly with citizens in the course of their jobs, and who have substantial discretion in the execution of their work [...].'* In het geval van Facebook is er geen SLB in de vorm van een persoon, maar is er een online medium wat het bestaande gat deels dicht door een platform voor interactie te creëren.

De Facebook groepen van de jongeren, als voorbeeld wordt hier Jong Actieoverleg aangehaald, zijn een heel andere vorm van participatie. Hier gaat het niet om een communicatie richting gemeente, maar om het onderling creëren van een netwerk, oftewel niet-geïstitutionaliseerde participatie. Om deze reden kan deze organisatie vorm niet in de *'ladder of participation'* geplaatst worden. De Facebook groep is slechts een middel dat gebruikt wordt om de participatie onderling te organiseren en is niet bedoeld als communicatiemiddel richting de gemeente. Facebook pagina 'De Ruimte' daarentegen is bedoeld voor de externe communicatie en kan dus, net als de pagina's van de gemeente, gezien worden als *tree vijf, informeren*.

3.2.3. *Stretrave en open brief*

Omdat de *stretrave* en de daaropvolgende open brief een belangrijke rol spelen in de gebeurtenissen omtrent de opkomst van jongeren participatie, worden ze hier besproken. Dit zijn echter wederom beide vormen van niet-geïstitutionaliseerde participatie die volledig vanuit jongeren komen en niet horen bij de participatiemogelijkheden die de gemeente creëert. De *stretrave* was bedoeld om te *informeren* wat betreft de onvrede die er heerst over jongeren cultuur. Of tevens de bedoeling was hiermee een doorbraak tot *partnerschap* of *gedelegeerde macht*, of het liefst volledige, *burger heerschappij* -respectievelijk *tree 3, 6, 7 en 8-* (Arnstein, 1969) te creëren, is niet bekend. Deze ruimte is de *stretravers* niet gegeven, want de rave werd verboden en tegengehouden. Wat betreft de gemeente kan hieruit geconcludeerd worden dat zij geen ruimte laten voor deze vorm van niet-geïstitutionaliseerde participatie. Er kan een lange discussie gevoerd worden over de vraag waarom deze ruimte niet is geboden en of dit al dan niet 'goed' is, maar daar ga ik me in de beperkte ruimte van dit onderzoek niet aan wagen.

De open brief aan de burgemeester die als reactie op het verbod kwam, is wederom een vorm van *informeren*; dit keer echter via een conventionele weg, namelijk de media. (Arnstein, 1969:219) De brief werd gepubliceerd in de lokale krant en werd op internet via verschillende websites gedeeld. Kromhout (2013) vraagt echter wel om een openbare reactie van de burgemeester, waarmee hij vraagt om ruimte voor debat tussen gemeente en jongeren. Hiermee zet

hij in op een vorm van *partnerschap*- tree 6 (Arnstein:221).

3.2.4. Overhandigen Jongerenmanifest en opzetten Jong Actieoverleg

De vraag van Kromhout (2013) om ruimte voor debat is gehonoreerd door de burgemeester. Hij heeft contact opgenomen met Noël Josemans om een groep jongeren te verzamelen voor een gesprek met burgemeester, wethouder en ambtenaren. ‘Want,’ zo zegt Josemans, ‘Den Bosch moest het idee hebben dat de gemeente wel naar de jeugd luistert’. Om het overhandigen van het manifest aan de gemeente en de bespreking van de nieuwe agenda een plek op de ladder te geven, moeten een aantal zaken duidelijk zijn. De vraag is namelijk of het écht is. Gaat er daadwerkelijk iets gedaan worden met het jongeren manifest en de ideeën die er vanuit het Jong Actieoverleg aangedragen worden? Of is dit slechts een manier om de stad en de jongeren het idee te geven dat er geluisterd wordt? In het eerste geval zouden de besprekingen onder *partnerschap* of zelfs *gedelegeerde macht* vallen, afhankelijk van hoeveel inspraak en invloed de jongeren hebben en in hoeverre de gemeente ook daadwerkelijk wil samen werken. Echter in het laatste geval zou deze beweging niet meer dan een vorm van *manipulatie* -tree 1- zijn, waarbij de gemeente de jongeren het idee geeft dat ze gehoord worden. Hierover is bij de groep jongeren van Jong Actieoverleg nog twijfel en enig scepsis merkbaar. Rogier Gerritsen liet echter weten dat de gemeente ermee bezig is, maar dat de wensen uit het manifest moeilijk te realiseren zijn. De tijd zal moeten uitwijzen welk niveau van geïnstitutionaliseerde participatie de gemeente hier toelaat.

4. Conclusie en aanbeveling

Zoals uit bovenstaande analyse blijkt, is er nog in geen enkel geval sprake van een van de hoogste niveaus van burgerparticipatie. Dit is echter wel waar jongeren om vragen in het manifest. Zij willen ruimte om zelf te beslissen en eigen initiatieven uit te voeren. Het ontbreken van een echt *partnerschap* (Arnstein, 1969:221) wordt ondersteund door wat er genoemd werd bij een bijeenkomst van Jong Actieoverleg; men is teleurgesteld in het feit dat de gemeente zelf geen actie onderneemt om lokale expertise in te roepen bij het uitvoeren van beleid, terwijl er vele cultureel ondernemers klaar staan om de gemeente bij te staan. Deze opmerking wordt bevestigd door het feit dat Noël Josemans een uitgebreid onderzoek heeft gedaan in opdracht van de gemeente naar het culturele jongeren aanbod en een volledig heeft overzicht gemaakt van alle initiatieven die er vanuit de jongeren zijn en wat zij nog nodig hebben om deze te realiseren. De gemeente heeft echter nog niks met dit overzicht gedaan. Dit is tegenstrijdig met het feit dat er, zoals blijkt uit het rapport van het SCP (2012) gevraagd wordt om cultureel ondernemerschap. Verwacht zou kunnen worden, dat de gemeente dit, wanneer het overduidelijk aanwezig is, dan actief steunt. Hiermee kom ik bij een algemene conclusie. Wanneer de gemeente in samenwerking met verschillende doelgroepen -in dit geval jongeren- een nieuw beleid wil maken, zal niet alleen deze groep, maar ook de gemeente een actieve houding moeten aannemen in het betrekken en benaderen van deze jonge, cultureel ondernemers.

Dit kan op verschillende manieren gedaan worden. Een oplossing die zowel Noël Josemans als Meggy Althuizen noemen en wat naar voren komt uit de enquête en tevens is genoemd bij een bijeenkomst van De Ruimte, is dat er een terugkerende bijeenkomst zou moeten komen waar mensen uit verschillende sectoren bijeenkomen om ideeën uit te wisselen. Hier zou dan ook de gemeente aanwezig moeten zijn. Op deze manier zou het eerder genoemde 'gat' tussen bestuur en praktijk kleiner kunnen worden en zijn beide groepen op de hoogte van elkaars gedachten en wensen en kan gezamenlijk aan oplossingen en nieuwe ideeën worden gewerkt. Ook voor de gemeente intern is dit van belang, zodat men op twee verschillende afdelingen niet met hetzelfde project bezig is, zo stelt Josemans. Een dergelijke oplossing zou in twee zeven, *gedelegeerde macht*, van Arnstein ladder passen (1969:222) en zou veel mensen het gevoel geven dat ze zowel een plek hebben om hun mening te verkondigen als het gevoel dat ze invloed kunnen uitoefenen. Wanneer het namelijk terugkerende bijeenkomsten zijn, kan er ook gevraagd worden naar de stand van zaken en kan men een zekere controle uitoefenen of er ook daadwerkelijk gewerkt wordt aan de besproken ideeën. Dit geldt twee kanten op, zoals ook Fung (2004:7) stelt bij het bespreken van *accountable autonomy*. Burgers leggen voor nieuwe plannen verantwoording af aan de gemeente, zij mogen van de

gemeente steun verwachten en daar ook om vragen als die uitblijft. De gemeente kan op zijn beurt ook burgers ter verantwoording roepen, als een project niet goed uitgevoerd wordt.

Een tweede aspect, naast de netwerkgroepen, dat genoemd wordt door zowel Josemans, Althuizen als jongeren in de enquête, is het aanstellen van een jongerencontactpersoon. Josemans noemt het een 'verbinder' voor jongeren, culturele projecten en ondernemers en gemeente. In de enquête stelt een van de jongeren voor om ook daadwerkelijk meer jongeren in dienst te nemen als ambtenaar, zodat de gemeente automatisch een directere link naar jongeren cultuur zou hebben.

Beide manieren van contactpersonen zouden te vergelijken zijn met een *street level bureaucrat* zoals omschreven door Lipsky (2010:3). Door het aanstellen van een dergelijk persoon zou ook een vorm van *gedelegeerde macht* bereikt kunnen worden (Arnstein, 1969:222). Jongeren hebben op deze manier een contactpersoon voor kwesties die met de gemeente besproken dienen te worden en de gemeenten blijft op zijn beurt op de hoogte van wat er speelt en wat er nodig is.

Tot slot kan op basis van dit alles de hoofdvraag beantwoord worden: *welke wijze kan de gemeente Den Bosch jongeren betrekken bij het vormen van een nieuwe visie op cultuur?* Zoals besproken zijn er verschillende visies op de identiteit van Den Bosch. Een manier om van deze verschillende ideeën één identiteit te maken, is ook gegeven. Wanneer de gemeente nu jongeren de ruimte geeft zich direct te mengen in

beleidsvorming en hen een zekere autonomie geeft, die door netwerkbijeenkomsten en een *street level bureaucrat* in de gaten gehouden wordt, kunnen zij zelf zorgen voor bruisende initiatieven waar ze zelf achter staan. Hiermee zorgen zij voor een deel van de Bossche identiteit, namelijk dat de stad

Voorbeeld van een antwoord op de vraag: Als jij het voor het zeggen had, wat zou je dan veranderen in het cultuurbeleid?

'Meer beleidsmatige ruimte voor nieuwe, kleine initiatieven en deze niet behandelen als grote evenementen (met bijbehorende vergunningen, en wachttijden). Geen nieuwe gebouwen maar geld investeren in inhoud (kunst en makers). Instanties die goed draaien minder (en langzaam naar geen) subsidie geven (denk aan Verkadefabriek) en dat geld gebruiken voor nieuwe initiatieven. Instanties die ondersteuning van gemeente krijgen (subsidie dus), verplichten ruimte ter beschikking te stellen voor jonge initiatieven. De kunstacademie door actief beleid meer bij de stad betrekken. Meer goedkope (tijdelijke) woonwerkplekken voor jonge makers. En ik zou goede initiatieven vertrouwen. Het subsidiemodel veranderen zodat het geld gaat naar goede plannen en niet (als het jaar bijna om is) nog even snel uitgegeven moet worden zodat er het jaar erop niet op wordt gekort.'

gaat bruisen en een centrale broedplaats wordt, en zorgt de gemeente voor het deel dat zij belangrijk vinden. Dit zou precies een vorm van *gedelegeerde macht* en *accountable autonomy* zijn. Er is geen totale autonomie, maar verschillende groepen mogen in samenspraak en met verantwoording aan hogere autoriteiten, hun eigen plannen verwezenlijken. Op deze manier hoeft de gemeente zich ook niet bezig te houden met peilingen, want zoals Josemans stelt: wat jongeren willen, verandert toch ieder jaar, dus een peiling heeft geen zin en een rigide beleid is altijd achterhaald.

5. Opmerking van de auteur

Veel van wat er tijdens het onderzoek naar boven is gekomen, is niet ter sprake gekomen in deze tekst. Zo wordt er wat betreft communicatie met de gemeente door verschillende mensen genoemd dat het heel veel uitmaakt met wie er gesproken wordt en dat de gemeente die als één gezien kan worden, omdat iedereen zijn eigen agenda en manier van werken heeft.

De conclusies uit dit onderzoek moeten echter vooral gezien worden als opzet voor een uitgebreid vervolgonderzoek, omdat de verkregen data vrij summier zijn. Dit is te wijten aan de korte tijd die er voor het onderzoek stond, wanneer er meer tijd was geweest, hadden in plaats van een enquête vraaggesprekken gedaan kunnen worden en hadden er meer jongeren bereikt kunnen worden. Dit is van belang om een meer solide conclusie te kunnen trekken.

Ook ontbreekt een uitgebreide situatieschets en een geschiedenis van cultuurbeleid. De mogelijkheid dat u als lezer dan een overzicht mist, is reeds opgelost door het brede onderzoek dat is gedaan door Noël Josemans in opdracht van de gemeente (Josemans, 2013). Voor een geschiedenis van het cultuurbeleid met betrekking tot participatie verwijs ik graag naar het Sociaal Cultureel Planbureau, met hun rapport *'Een beroep op de burger'* en voor een nog veel uitgebreider beeld stuur ik u door naar het boek *Overheid en kunst in Nederland* van Emanuel Boekman (1989) of *Cultuur, Koningen en Democraten* van Roel Pots (2010). Voor een gedetailleerde situatieschets van de cultuur in Den Bosch kunt terecht bij het afstudeeronderzoek van Noël Josemans; *Het nut van een stedelijk cultuurhuis voor en door jongeren* (2011).

Literatuur

- Arnstein, S. (1969) "A ladder of participation" in *Journal of the American Institute of Planners*, 35:4, 216-224,
- Bryman, A. (2008) *Social research methods*, Oxford University Press , New York
- Cutuurnota (2009) 'Maken, Meemaken en Meedoen op weg naar 2016', 's-Hertogenbosch
- Fung, A. (2004) *Empowered Participation; reinventing urban democracy*, Princeton University Press, New Jersey
- Gemeente Den Bosch (22 mei 2013) Notulen Impressie werkatelier jongeren en culturele instelling, nieuwe generatie', gepubliceerd op <https://www.facebook.com/groups/daarom/557927757584041/>
- Hall, S. (1992) "The question of cultural Identity" in Stuart Hall, David Held, Don Hubert, and Kenneth Thompson, *Modernity an Introduction to Modern Societies*, Blackwell Publishers
- Hall, S., (1996) Who Needs 'Identity'? in Hall, S. en du Gay, P., *Questions of Cultural Identity*, Sage Publications, London
- Josemans, N. (2011) *Het nut van een stedelijk cultuurhuis door en voor jongeren*, Hogeschool Utrecht, Utrecht
- Jong Actieoverleg (2013) *Jongeren manifest*, gepubliceerd op ikbenjochem.tumblr.com
- Jong Actieoverleg (19 mei 2013) Notulen, gepubliceerd op <https://www.facebook.com/groups/281644681971864/files/>
- Kromhout, J. (2013) *Open brief aan Rombouts*. Brabants Dagblad, 's-Hertogenbosch & ikbenjochem.tumblr.com
- K2 (2011) *Vrijtijdsbesteding, wensen en behoeften van jeugdigen in 's-Hertogenbosch. Onderzoek ten behoeve van keuzes omtrent een cultureel jongerencentrum*, K2 Adviesbureau voor Jeugdvragestukken, 's-Hertogenbosch
- Lipsky, M. (2010) *Street level democracy: dilemmas of the individual in public service*, Russell Sage Foundation, New York
- Marlet, G. et al. (2012) Cultuur in Brabant. De culturele positie van de Brabantse stad, en het platteland in *Atlas voor Gemeenten*, Utrecht
- Marien, S. Hooghe, M., Quintelier, E., (2010) *Inequalities in Non-Institutionalized Forms of Political Participation. A Multilevel Analysis for 25 countries*. *Political Studies*, 58(1), 2010, pp. 187-213.
- Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011) *Meer dan kwaliteit, een nieuwe visie op cultuurbeleid*, Beleidsnota

Sociaal Cultureel Planbureau (2012) *Een beroep op de burger*, SCP, Den Haag

Sociaal Economische Raad, (2012) *De economische waarde van cultuur; Brabant Culturele Hoofdstad 2018 als diepte-investerin*, 's-Hertogenbosch

Van Lith, R. (2013, may 11) Jongerendebat krijgt vervolg, *Brabants Dagblad*

Geraadpleegde websites

Actief burgerschap en burgerschapstijlen (2013), <http://www.motivaction.nl/content/actief-burgerschap-en-burgerschapstijlen>, laatst geraadpleegd 20 oktober 2013

Daarom! Wat mensen beweegt in cultuur, <https://www.facebook.com/groups/daarom/>, (laatst geraadpleegd 25-10-2013)

Jong Actieoverleg, <https://www.facebook.com/groups/281644681971864/>, (laatst geraadpleegd 25-10-2013)

Organisator verboden streetrave: in Den Bosch alleen 'haute cultuur' voor witte tweeverdieners (2013) (laatst geraadpleegd op 25-10-2013)

<http://www.omroepbrabant.nl/?news/192715882/Organisator+verboden+streetrave+in+Den+Bosch+alleen+haute+cultuur+voor+witte+tweeverdieners.aspx>

Politie rondom station Den Bosch voor streetrave (2013) (laatst geraadpleegd op 25-10-2013)

<http://www.bd.nl/regio/den-bosch-en-omgeving/s-hertogenbosch/politie-rondom-station-den-bosch-voor-streetrave-1.3776193>

Bossche Groenen vindt actie tegen streetrave overtrokken (2013) (laatst geraadpleegd op 25-10-

2013) <http://www.bd.nl/regio/den-bosch-en-omgeving/s-hertogenbosch/bossche-groenen-vindt-actie-tegen-streetrave-overtrokken-1.3779295>

Verboden demonstratie in Den Bosch: negen arrestaties, ME en politie massaal aanwezig op station(2013) (laatst geraadpleegd op 25-10-2013)

<http://www.omroepbrabant.nl/?news/1922941023/Verboden+demonstratie+in+Den+Bosch+negen+arrestaties,+ME+en+politie+massaal+aanwezig+op+station.aspx>

Startproces herorientatie cultuurnota (2013) (laatst geraadpleegd op 25-10-2013) <http://www.s-hertogenbosch.nl/nc/inwoner/nieuws/bericht/start-proces-herorientatie-cultuurnota/>

Interviews

Meggy Althuisen, 8 oktober 2013

Rogier Gerritsen, 26 september 2013

Noël Josemans, 8 oktober 2013

Vincent Lépinasse , 8 oktober 2013

Bijlagen

Bijlage 1 – Jongeren

Onderzoeksbureau K2, dat in 2011 het onderzoek *Vrijtijdsbesteding, wensen en behoeften van jeugdigen in 's-Hertogenbosch. Onderzoek ten behoeve van keuzes omtrent een cultureel jongerencentrum* heeft gedaan, heeft in haar onderzoek ook geen concrete definiëring van het begrip jongeren. De interviewers die zij voor het onderzoek geworven hebben, variëren van 16 tot 22 jaar en zijn zowel schoolgaand, studerend als werkend. Voor de controle van de representativiteit van de groep ondervraagde jongeren, werd gebruik gemaakt de Jongeren- en Onderwijs Monitor (JOM) van de gemeente Den Bosch. In deze monitor wordt de leeftijdsgrens van het begrip jongeren gesteld tussen de 12-24 jaar (s-hertogenbosch.nl; K2, 2011:11). K2 heeft echter toch gekozen voor 15 tot 25 jaar (K2, 2011:27).

Wanneer er gekeken wordt naar wie de initiatiefnemers van de streetrave zijn en welke 'jongeren' er betrokken zijn bij het Jong Actieoverleg (notulen Jong Actieoverleg, juni 2013) blijkt echter dat de leeftijdsgrens voor jongeren in de praktijk anders is dan wordt gesuggereerd door gemeente en K2. Voor de bijeenkomsten van Jong Actieoverleg is een oproep gedaan aan jongeren tot 35 jaar, wat tien jaar hoger ligt dan de grens die K2 en de gemeente trekken (Brabants Dagblad, 11 mei 2013; Jong Actieoverleg, 10 mei 2013). Noël Josemans, cultureel maatschappelijk ondernemer, jongerenmakelaar voor de gemeente Den Bosch en zelf één van de kartrekkers van Jong Actieoverleg, heeft in zijn onderzoek dan ook een andere leeftijdsverdeling gemaakt. Hij stelt, in overeenstemming met wat Motivaction stelt wat betreft doelgroep benadering, dat *'er sprake [is] van een zeer grote diversiteit en de doelgroep is daarom heel moeilijk te benaderen als één groep. Daarom zijn over het algemeen 'jongeren' als doelgroep door instellingen en bedrijven zo moeilijk te bereiken.'* (Josemans, 2011:15)

Josemans maakt in zijn onderzoek dan ook onderscheid tussen adolescenten (12-18 jaar) en jong volwassenen (18-26 jaar). Ook in dit onderzoek ontbreekt echter de groep tot 35 jaar.

Bijlage 2 – Enquête

1. Wat is je leeftijd?
2. Wat doe je in het dagelijks leven?
3. Wat is je opleidingsniveau? (als je nog studeert, vink dan aan waar je op dit moment mee bezig bent)
 - Basisschool
 - VMBO
 - Havo
 - VWO
 - MBO
 - HBO
 - WO
4. Op welke manier ben je actief in de Bossche culturele wereld? Dit kan van alles zijn, van het bezoeken van concerten tot het organiseren van bijeenkomsten tot lid zijn van een culturele groep op Facebook.
5. Wat is volgens jou de huidige culturele identiteit van Den Bosch? Denk hierbij aan wat typische kenmerken van de stad zijn, zoals bijvoorbeeld Eindhoven dat heeft met design en "Eindhoven lichtstad".
6. Wat is volgens jou uniek aan de cultuur in Den Bosch?
7. Welke kenmerken van de stad zouden kunnen bijdragen aan de cultuur in Den Bosch?
8. Wat vind je zelf op dit moment van het culturele aanbod voor jongeren?
9. Heb je het idee dat je jouw mening over cultuur ergens kan laten horen? Waarom wel/niet?
10. Heb je het idee dat je invloed hebt op een nieuw cultuurbeleid? Waarom wel/niet?
11. Heb je het idee dat de gemeente voldoende op de hoogte is van wat er speelt onder jongeren?
12. Denk je dat je serieus wordt genomen door de gemeente? Waarom wel/niet?
13. Wat is volgens jou de beste manier om de mening van jongeren kenbaar te maken bij de gemeente?
14. Welke van de volgende Facebookpagina's ken je en wat vind je ervan?

- Den Bosch Droomt
- Cultuur s-Hertogenbosch
- Jong Actieoverleg
- De Ruimte
- Onconferentie
- Daarom! Wat mensen beweegt in cultuur

15. Als jij het voor het zeggen had, wat zou je dan willen veranderen in het cultuurbeleid?
16. Als jij het voor het zeggen had, wat zou je dan willen veranderen in de communicatie tussen jongeren en gemeente?
17. Hoe zou, in jouw ideale toekomstscenario, de Bossche culturele wereld er over 10 jaar uitzien?
18. Heb je verder nog opmerkingen of suggesties met betrekking tot cultuur in Den Bosch, jongeren of de gemeente?